

Egy sokszínű életmű a humor árnyékában

A tudományok kertje

Karinthy Frigyes 1912-ben megjelent *Így írtok ti* című művének (majd egyre bővülő újabb kiadásainak) felbecsülhetetlen kultúrtörténeti értéke, hogy rendkívüli módon népszerűsítette a modern, a kortárs, a nyugatos irodalmat, „sokan csak belőle ismerték meg a legújabb magyar irodalmat, aztán a torzképek nyomán kezdtek el érdeklődni az eredetiek iránt is”.¹ Első kiadásának írásai 1908 és 1911 között keletkeztek, vagyis voltaképpen a *Nyugat* indulásával és első éveivel párhuzamosan. A kötet legtöbb darabja a *Fidibusz* című, 1904-ben induló s hetente megjelenő vicclap számaiban látott napvilágot 1908-tól kezdődően. Az *Így írtok ti* és későbbi bővített kiadásai a magyar irodalomban úgy emelkedtek hamar kanonikus rangra, és maradtak is meg abban, hogy szerzőjének legismertebb munkájaként forrtak össze Karinthy nevével. Az *Így írtok ti* kivételes pozícióját az biztosítja a Karinthy-életműben, hogy az irodalmi karikatúrának a szerző által létrehívott műfaja a nyelvi megformáltságot állítja a középpontba, azaz az irodalmi műalkotásnak éppen azt a rétegét teszi a reflexió tárgyává, melyet műveinek többsége másodrendű jelentőségű elemként határoz meg.²

Karinthy Frigyes már egészen fiatalon, 12-13 évesen kiemelkedett kreativitásával és humorának egyediségével, *Naplójában*³ sok eredeti rajz, karikatúra, skicc és illusztráció található. A gyerek Karinthy mindennel játszik, leginkább a szavakkal: vicceket ír, szójátékokat, gúnyverseket, humoros jeleneteket. Két fontos esemény dátuma kiemelendő a *Naplóból*: az első az anya halálának évfordulójára való utalás 1898. január 26-án, illetve 1900. január 26-án egy friss színházi élményét részletezi,⁴ *Az ember tragédiáját*.⁵

Karinthy korán megfogalmazott egy gondolatot Madáchcsal kapcsolatban, amit a későbbiekben is érvényesnek és fontos-

1. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Így írtok ti...* = *Nyugat*, 3 (1921).

2. *Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 698–703.

3. Mindössze kétfüzetnyi anyag maradt meg gyermekkori naplójából: az első 1898. november 26. – 1899. március 22-ig tart, a második 1899. szeptember 13. –

KOVÁCS BRIGITTA (1992, Szatmárnémeti) a PKE magyar nyelv és irodalom szakán végzett, 2013-tól a többnyelvűség és multikulturalitás mesterszak hallgatója. Magyartanárként dolgozik az érmihályfalvi Zelt Zoltán Gimnáziumban. Szemináriumvezető tanára dr. Balogh Andrea.

1900. szeptember 21-ig tart. Maga a megmaradt anyag is töredékesnek tekinthető, egyes részek elvesztek, illetve más füzetek is léteztek.

4. „Hát igen én voltam az Ember tragédiájába. Hej! Bizony szép volt, de még milyen. A három főszerep: Lucifer (Gyenes), Ádám (Pálfy), Éva (Márkus E.) pompásan játszottak! Pláne Lucifer, a tagadás szelleme – igazán nagyszerű volt, cinikus, hideg tudományival, mikor gúnyosan kacagott. Gyenes hatalmasan játszott, hogy ordított szenvedélytől remegő öklökkel: »Küzdést kívánok, diszharmoniót.« Valóban ördögi megjelenés volt, különösen midőn lesüllyedt a mennyből Isten átka alatt. (Az Istennek csak a hangját lehetett hallani, meglehetősen kellemetlen borizú hang volt.)”

5. TIRINGER Aranka, *Gyász, humor, kreativitás Karinthy*

nak tartott: „Húszéves koromban azt írtam fel jegyzőkönyvembe: »Ha az *Ember Tragédiájából* nem maradt volna fent más, mint az a papírlap, amire Madách feljegyezte a dráma ötleteit – ha soha meg nem írja, csak a tervet, a dráma meséjét, röviden, néhány szóban –, ez a terv, ez a vázlat elég lett volna hozzá, hogy nevét fenntartsa, s úgy emlegessék őt, mint a legnagyobb költők egyikét»”.⁶ Fiatalkori gondolatát továbbszöve írta később: „Ezt a groteszken túlzottnak látszó meghatározását Madách jelentőségének ma is vallom.”⁷

Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeménye esetében elsősorban nem az író, annak sajátos egyéni stílusa, modorossága kerül az író fókuszpontjába, hanem sokkal inkább eszközként szolgál arra, hogy általa a legplasztikusabb módon írta a különböző drámai – avagy egyéb – műfajok manírjait. *Az emberke tragédiája* című írása 1946-ban jelent meg, és érdekessége, hogy nem egészének Karinthy Frigyes a szerzője; „a csonkán fennmaradt kézirat kiegészítő részeit írta KARINTHY FERENC”, írja a szerkesztő a jegyzetben.⁸ Karinthy Ferenc betoldásait dőlt betűvel szedték, elkülönítendő az apa versszakaitól (ezt a megjegyzést és tipográfiai megoldást a későbbi kiadások nem mindig teszik meg).

A második világháború és a politikai rendszerváltás után a Karinthy-életmű csonkításában a politikai cenzúra dominált.⁹

Az emberke tragédiája a gügyögő gyermekversek, verses mesék; a Pósa Lajosok enyhítő, „gyermekvédő”, becézgető lírai nyelvezete ellen szól – ahol a hősök „meghalukálnak”. Ugyanígy a *Tizenhatodik szín* a kávéházi irodalom, a holnaposok és a nyugatosok, és ennek jellegzetes alakjai, a hírlapírók, a költők („Duhaj”-ban egyértelműen felismerhető Ady Endre személye), a szerkesztők és kiadók elé tart görbe tükröt, miközben Karinthy a nyelvhasználat jellegzetességeit kíméletlenül megidézve, Ádám és Lucifer alakjával maradéktalanul „hozza” az eredeti *Tragédia* (megformálásában olykor esetlen) szövegi közegét. Karinthy volt az első, aki elképzelte: ha most csöppenne Ádám és Lucifer a jelenbe, vajon hová mennének, és ott mi történne. Így készült el a *Tizenhatodik szín*, alcíme szerint, mint „*Az ember tragédiájának újonnan felfedezett része, mely az eredeti kiadásból véletlenül kimaradt, s*

amely a Kepler- és a Tower-jelenet közé volt ékelve”. Azaz Karinthy jelenében játszódik, természetesen Budapesten, az író egyik kedvenc kávéházában, a New Yorkban. Ádám mint vidéki szerkesztő, Lucifer mint könyvügynök jelenik meg, és hirtelen megelevenedik előttünk a fővárosi irodalmi élet egy szelete, jellegzetes, akkor még könnyen felismerhető alakjaival. Ádám itt is kiábrándul: „...ó, borzalom fog el! / Lélektelen vásárt találtam ott, / Hol eszméket s igazságot kerestem.” Megjelenik a falanszter képe is, amikor a szerkesztő (Osvát karikatúrája) a kisgyermekeket válogatja ki aszerint, hogy mi lesz majd belőlük; de „áthallatszik” a bizánci szín homousion-homoiusion „átkos végzete” is, csak persze paro-disztikusan: Ádámnak a neo-impresszionizmus és a nio-neo-impresszionizmus között kellene választania, azonban majd itt is menekülnie kell, mert megrohanják kézírataikkal az álhírlapírók. A hátsó helyiségben a harisnyát kötő

Frigyes gyerekkori naplójában = Új Forrás, 5. (2011), 81.

6. KARINTHY Frigyes, *Madách: I. = Nyugat, 3. (1923).*

7. KARINTHY Frigyes, *Madách: I. = Nyugat, 3.(1923).*

8. BALOGH Tamás, *Egy életmű és töredékei, A Karinthy-filológia múltja és lehetséges jövője*, <http://www.forrasfolyoirat.hu/0501/balogh.html> (2014.02.05).

9. L. Szörényi László a Móra kiadó *Tanár úr kérem* című kötetének kiadásaival kapcsolatos megfigyeléseit.

agg ruhatáros nőben, Fleur Noire-ban Évára ismer, aki, hasonlóan a *Tragédia* tizenötödik színében lévő jelenethez, egy mondatot súg neki, itt ezt: „Ádám, én költőnőnek érzem magam.” Ádám ordítva menekül, Luciferrel együtt „Elsülyyednek.”¹⁰ Karinthy bravúrosan keveri az emelkedett, madáchi hangnemet a jellegzetes, pesti kávéházi stílussal, illetve a *Nyugat* tipikus alakjainak szólamaival. Azonban a *Tragédia* utánérzete nem csak ezekben az átiratokban érhető tetten, hanem ott kísért a hatalmas életmű legkülönbözőbb pontjain. Egy *Hacsek és Sajó*ban is felvillan az ötlet, s a *Harmadik B) színben* Ádám mint Hacsek ül a Paradicsom-kávéházban, Lucifer mint pincér van jelen, Éva pedig, mint Sajó, az almaevésre akarja rábeszélni Ádámot. Az *embrió tragédiájában* a közönségkímélő dráma-rövidítések, az „egyfelvoná-sosítás” a korban hullámokban előtörő átirások fanyar kritikáját teremti meg. Az íróra a *Tragédia* tett nagy hatása tehát vitathatatlan, hiszen e nélkül nem szolgálhatott volna ennyiféle karikatúra¹¹ vázául. Ahhoz azonban, hogy az *Így írtok ti* és a *Tragédia* átiratok irodalmi jelentősége, kánonképző szerepe érzékelhető és érthető legyen, kisebb kitekintést kell tennünk (a teljesség igénye nélkül) Karinthy nyelvszemléletére s az általa létrehozott műfaj jelentőségére.

A paródia Karinthy megfogalmazásában „valamely meghatározott komoly mű külső formáit alkalmazza komolytalan tárgyra”, s a travesztia és a persziflázs megnevezések is csak részben fedik le az *Így írtok ti* műfaji meghatározását. A kötet ilyenemű besorolása problematikusnak tekinthető, hiszen nem egységes a benne szereplő művek műfaja. Bónus Tibor a *Paródia, technika és az irodalom médiuma* című tanulmányában elkülöníti a paródia, a pastiche, az ironia, valamint a karikatúra vagy torzkép közti különbségeket, ugyanakkor egyben láttatja az elkülönítés problematikusságát is, amely a köztük lévő formai és tartalmi hasonlóságokból fakad.

A paródiának az irodalmi kánonhoz kettős a viszonya: egyrészt hatása érdekében sikeres, ismert műveket és alkotókat kell célba vennie, másrészt alkalmas arra, hogy érdeklődést keltsen a parodizált szerző vagy alkotás iránt.¹² Egyszerre képes tárgyának kanonikus rangot kölcsönözni, s azt még ugyanebben a lépésben meg is fosztani ettől a rangjától, amennyiben esztétikai hatásához föltételezi az egyéni, össze nem téveszthető hangot vagy legalábbis ennek illúzióját,

egyúttal viszont mechanikus, utánalkotható, pusztán technikai produktumként leplezi le az egyedi hang eredetiségét. Az irodalmi hangok paródiái mögött általában a nyelvvel, valamint az irodalom intézményével szembeni radikális kritika húzódik meg, egyfajta ironia, amely az irodalom mesterkéeltségére s így történetiségére és a kommunikáció, az olvasás gépies mechanizmusára egyaránt irányul. A paródia úgy foszt meg a kanonikus rangtól, hogy egyúttal előfeltételeznie kell ezt a rangot, bálványdöntő aktusa strukturálisan tartalmazza a bálványozás mozzanatát is, hisz miközben reprodukálhatónak tünteti fel az összetéveszthetetlen egyedit, aközben azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy mégsem képes annak helyébe lépni, nem tudja az idiomatikus maradéktalanul helyettesíteni.¹³

10. SOMI ÉVA, *Plusz egy szín = XVI. Madách Szimpózium*, szerk. BENE KÁLMÁN, MÁTÉ ZSUZSA, Szeged–Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2009 (Madách Könyvtár – Új folyam 64.).

11. L. *Tragédia-átfordítások Karinthy Frigyes írásaiban*, szerk. NAGY ÉDIT, Szeged – Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2011 (Madách Könyvtár – Új folyam 70.).

12. BÓNUS TIBOR, *Paródia, technika és az irodalom médiuma*, <http://www.villanyспенot.hu/?p=szoveg&n=12326> (2014.02.05).

A széles irodalmi közvélemény a paródia megnevezéssel illeti az *Így írtok ti* darabjait, „csakhog az ő irodalmi torzképei egyáltalán nem mókák. Bírálatok ezek egytől egyig, álarcos vagy álruhás bírálatok, a bírálatok legnemesebb fajtájából valók: az alkotást nem fogalmakkal és elméletekkel jellemzik, hanem érzékileg és érzékletesen... Ő a szó hétköznapi értelmében sohasem »utánoz«: nem egy regényt vagy egy verset figuráz ki, hanem az egész mű, az egész művészet velejét. Akkor sem ez a végcélja. Bohókás szövegében, akár jó a jó versekben, mindig kiszökken egy részlet, mely mintegy vezérdallama mondanivalójának, s valahova messzebbre mutat. Ez a részlet jelképpé válik. Elgondolkoztat bennünket, és megdöbben. Leleplez valamit, amit addig nem láttunk ennyire világosan. Torzképeit oly alaposan átgondolja, oly keményen építi föl és szerkeszti meg, hogy végül – elolvasásuk után is – távlat nyílik elénk, mintha magasban jártunk volna, és kilátótoronyból néztünk volna le a lapályra”.¹⁴

Azonban, ahogy a fentiekben is említettem, korántsem egyértelmű az írások műfaji hovatartozása, s elsősorban nem abból az okból, mert a második kiadáshoz írott előszavában maga Karinthy is elveti a paródiának való minősítést, s javasolja a torzkép megjelölést, hanem mert az egyes szövegek imitációs technikái is igen sokfélék, ami megnehezíti az írások egységét s a műfaji besorolásukat. A szerző arra hivatkozza meg új műfajként írásait, hogy azok „több, külsőben hasonló műfaj határmezsgyéjén állnak”, vagyis műfajok keveredéséről, a szövegeknek egyszerre több műfajban való részesezéséről beszél. Karinthy szerint a paródiától s a travesztától az különbözteti meg irodalmi torzképeit, hogy bennük „nem egy bizonyos művel foglalkozik, hanem egy bizonyos íróval, azzal, ami az íróban egyéni és döntő: a modorával, illetve modorosságával. *Torzkép*, humoros műfaj, mert nem azt nézi az íróban, ami benne szabályos és általában művészi, tehát szép, hanem ami benne különös és különösen egyéni, tehát torz: de egyben jellemrajz, kritikai műfaj, meghatározza az írókat, az általában normálisan széptől való eltérésének fokát és minőségét.”¹⁵ Ily módon Karinthy kitágította a hagyományos irodalmi paródia műfajának kereteit is, s ezzel megújította a paródia műfaját azzal a lényeges változtatással, hogy az egyes konkrét művek paródiái helyett írói-művészi karaktereket kívánt bemutatni.¹⁶ Karinthy maga nevezte el saját darabjait *irodalmi karikatúráknak*, torzképei akár értelmezésnek is beillenek, hiszen az irodalmi kritika

egy sajátos változata született meg velük.¹⁷

Noha a széles olvasóközönség humoristaként ismeri, életműve szereteágazóbb annál, mintsem hogy „beskatulyázható” lehetne csupán ebbe a megnevezésbe, több terület iránt is érdeklődött, s más műfajokban is alkotott. Intellektuális prózája, publicisztikai szövegei, kiterjedt kritikusi munkássága, s intellektuális karakterű költészete számos jelentős alkotást eredményezett, ugyanakkor nem elhanya-

13. BÓNUS Tibor, *Paródia, technika és az irodalom médiuma*, <http://www.villanyспенot.hu/?p=szoveg&n=12326> (2014.02.05).

14. KOSZTOLÁNYI Dezső, *Karinthy torzító művészete, Gúny és alkotás, Nyugat*, 3 (1933).

15. KARINTHY Frigyes, *Így írtok ti*, I, Bp., Szépirodalmi, 1963.

16. LŐRINCZ Julianna, *Karinthy-paródiák és Ady-versek jellemző stílusjegyeinek funkcionális stilisztikai egybevetése*, Miskolc, *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 1 (2011), 147–157 http://www.matarka.hu/koz/ISSN_1788-9979/BTK_MFI_1_2011/ISSN_1788-9979_BTK_MFI_1_2011_147-154.pdf (2014.02.05).

17. *Az irodalom rövid története, II., A realizmustól maig*, szerk. GINTLI Tibor, SCHEIN Gábor, Pécs, Jelenkor, 2007, 305–308.

golandó Karinthy tudományos elkötelezettsége, s különös vonzódása a megismerés tudományos formái, intézményei iránt, melyek arra engednek következtetni, hogy maradéktalanul osztotta a pozitivistá tudomány hitét a világ módszeres megismerhetőségében. Élete tele volt ellentmondásokkal, utolsó éveiben költőként határozta meg saját magát „mert – gyakran anélkül, hogy ő maga is tudta volna – minden mondatában vérbeli költő volt Karinthy Frigyes”¹⁸.

„A humor a teljes igazság” – jegyezte fel Karinthy. Később, az Ascher Oszkár által megtalált, utolsó noteszába a következő keserű sorokat írta: „Úgy használnak engem, mint a krumpelit Európában – virágomat és gyümölcsömet (humor és vicc) tépik, a gyökérgumót (filozófiámat) eldobják.” Karinthy Frigyes egész életében a nagy mű, az enciklopédia megalkotására készült. Az utókor úgy látja, hogy maradandót mégis az apró, a látszólag mellékes, a kényszerből született művekkel alkotott, kitágítva a magyar nyelv ábrázolási, megjelenítési lehetőségeit, azonban a Karinthy életmű sokkal gazdagabb és sokszínűbb annál, mintsem leírható lehetne pusztán humoreszkjeinek megközelítése felől.

Bibliográfia

A humor a teljes igazság, In memoriam Karinthy Frigyes, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Nap Kiadó, 2003 (In memoriam).

Az irodalom rövid története, II., A realizmustól máig, szerk. GINTLI Tibor, SCHEIN Gábor, Pécs, Jelenkor, 2007.

BALOGH Tamás, *Egy életmű és töredékei, A Karinthy-filológia múltja és lehetséges jövője*, <http://www.forrasfolyoirat.hu/0501/balogh.html> (2014.02.05).

BÓNUS Tibor, *Paródia, technika és az irodalom médiuma*, <http://www.villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12326> (2014.02.05).

KARINTHY Frigyes, *Így írtok ti*, I, Bp., Szépirodalmi, 1963.

KARINTHY Frigyes, *Madách: I. = Nyugat*, 3(1923).

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Így írtok ti... = Nyugat*, 3(1921).

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Karinthy torzító művésze-te, Gúny és alkotás = Nyugat*, 3 (1933).

LŐRINCZ Julianna, *Karinthy-paródiák és Ady-versek jellemző stílusjegyeinek funkcionális stilisztikai egybevetése = Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 1(2011), Miskolc, 147 – 157 http://www.matarka.hu/koz/ISSN_1788-9979/BTK_MFI_1_2011/ISSN_1788-9979_BTK_MFI_1_2011_147-154.pdf (2014.02.05).

Magyar irodalom, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010.

TIRINGER Aranka, *Gyász, humor, kreativitás Karinthy Frigyes gyerekkori naplóiban = Új Forrás*, 5 (2011).

Tragédia-átfordítások Karinthy Frigyes írásai-ban, szerk. NAGY Edit, Szeged–Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2011 (Madách Könyvtár – Új folyam 70.).

XVI. *Madách Szimpózium*, szerk. BENE Kálmán, MÁTÉ Zsuzsa, Szeged–Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2009 (Madách Könyvtár – Új folyam 64.).

18. DEVECSERI Gábor, *Ember a cirkuszban, Karinthy Frigyesről (Részletek) = A humor a teljes igazság, In memoriam Karinthy Frigyes*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Nap Kiadó, 2003 (In memoriam).